

IWONA BENENOWSKA

Bydgoszcz

STAŁE TEKSTOWE W KOMUNIKACIE JĘZYKOWYM

Człowiek w swojej aktywności podejmuje różnego typu działania. Specyficznym i bardzo ważnym rodzajem jest działanie językowe. Każdy z nas styka się codziennie z różnorodnymi tekstami; sam jest nie tylko odbiorcą, ale i nadawcą informacji. Przyjmuje przy tym jedną z dwu możliwych, tradycyjnie wyróżnianych, postaw: twórczą i odtwórczą. Posługując się jednostkami języka¹, każdy z nas uwikłany jest zawsze w pewną sytuację. Ze współczesnych obserwacji i badań językoznawczych wynika, że użytkownik języka dostosowuje do nich nie tylko swoje zachowanie, ale i całe wypowiedzi; ich strukturę, styl i treść. Słusznie zauważa W. Chlebda², że można mówić o pewnych gatunkach wypowiedzi³ (takich jak, np. życzenia świąteczne, nekrologi, prognozy meteorologiczne), które „konstituowane są przez określoną tematykę, schematyczną strukturę kompozycyjną oraz pewne zestawy całości o charakterze frazemów”⁴. Zauważa się, że dla określonych potencjałów treściowych można wyróżnić względnie stałe, w ramach odnośnego gatunku wypowiedzi, formy wyrażania⁵. Te zjawiska językowe były i są badane oraz opisywane, uzyskując różne określenia językoznawcze, jak np. wspomniane

¹ Za Bogusławskim, 1979 [w:] W. Chlebda, *Elementy frazematyki*, Opole 1991, s. 13.

² W. Chlebda, op. cit., s. 143–145.

³ Termin „gatunek mowy” wprowadził w podobnym rozumieniu Bachtin jako „wypracowane we wszystkich obszarach zastosowania języka specjalne, względnie trwałe typy wypowiedzi”. Cytuję za W. Chlebdą, op. cit., s. 142.

⁴ W. Chlebda, op. cit., s. 144.

⁵ Zauważyć można też inne, ciekawe prawidłowości, np.: określony gatunek wypowiedzi może mieć || ma swoje specyficzne formy wyrażania, dana sytuacja językowa może mieć || ma swoje specyficzne wykładniki leksykalne, dana rola społeczna może mieć || ma swoje specyficzne zachowania językowe, więc w płaszczyźnie treści (idąc za teorią Chomsky’ego) możemy zauważyć pewne utarte, rozpoznawalne w danej społeczności i sytuacji realizacji płaszczyzny wyrażania.

wyżej **stałe formy wyrażania** (W. Chlebda, 1991, s. 152), **frazemy** – rozumiane przez W. Chlebde (1991, s. 27) jako „każdy znak językowy, stanowiący nazwę potencjału treściowego (pojęcia), którą w danej sytuacji dla wyrażenia tego potencjału mówiący przywołuje (odtwarza) w charakterze jego względnie stałego symbolu”⁶, **związki frazeologiczne** (Skorupka, 1967, s. 6), które według semantycznego kryterium są związkami stałymi, luźnymi lub łączliwymi, a według formalnego – wyrażeniami, zwrotami lub frazami; **frazologizmy** (A. M. Lewicki, A. Pajdzińska, 1993, s. 307) – „społecznie utrwalone połączenia wyrazów wykazujące nieregularność pod jakimś względem” i wiele innych⁷. W „Elementach frazematyki” (W. Chlebda, s. 51) używa się określenia **stałe wyrazowe**. W tym miejscu można przywołać też pojęcie **standardów semantycznych**, a nazywamy nimi „układy predykatowo-argumentowe, które denotują jednostki językowe”⁸. Trzeba przy tym pamiętać, że „trwały związek pomiędzy jednostkami językowymi a zbiorem wszystkich możliwych standardów semantycznych jest podstawową częścią kompetencji językowej człowieka”⁹. Nie wchodząc w teorię frazemu czy standardu semantycznego, na potrzeby tego referatu używam pojęcia **stałych tekstowych**, czyli takich jednostek języka, które cechuje duża częstotliwość występowania w ciągu komunikatu w niezmienionym składzie komponentów, tworzących dla pewnego potencjału treściowego stałą odtwarzalną formę tekstową. Jest ona w niniejszym tekście rozpatrywana w specyficznych komunikatach zwanych prognozą pogody.

Spróbuję w tego typu gatunku wypowiedzi prześledzić, czy występują pewne powtarzające się elementy językowe (**stałe tekstowe**), określić ich funkcje, porównać z już odnotowanymi jednostkami języka.

Pogoda to „stan atmosfery ziemskiej w danym miejscu i czasie określony przez zespół elementów meteorologicznych, takich jak: ciśnienie, temperatura i wilgotność powietrza atmosferycznego, rodzaj opadu atmosferycznego, wielkość zachmurzenia, mgła, burza”¹⁰. Prognoza pogody (inaczej mapa synoptyczna) to „mapa danego obszaru, na której naniesione są wyniki jednoczes-

⁶ Z tą koncepcją frazemu i koncepcją A. M. Lewickiego polemizuje A. Awdiejew w referacie „Problemy wyodrębniania i klasyfikacji frazemów”, wygłoszonym na konferencji pt. *Frazeografia słowiańska*, w Opolu w 2000 r.

⁷ W. Chlebda wymienia w pracy z 1991 r., powołując się na określonych badaczy, jeszcze pojęcia „stałych gatunkowych” (s. 148), „stałych składników aktów komunikacyjnych, czyli meta-frazemów” (s. 83), „danych tekstowych” (s. 151). Na uwagę zasługuje też wykorzystywany przez użytkowników języka **szablon językowy**, zob. *Encyklopedia języka polskiego*, s. 349.

⁸ A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, w druku. Zob. też A. Awdiejew, *Standardy semantyczne w gramatyce komunikacyjnej (teoria i zastosowanie)*, [w:] A. Awdiejew (red.), *Gramatyka komunikacyjna*, Kraków 1991, s. 33–67.

⁹ A. Awdiejew, G. Habrajska, op. cit.

nych obserwacji meteorologicznych oraz wykreślone układy izolinii niektórych parametrów meteorologicznych (np. ciśnienia atmosferycznego), charakteryzujące stan atmosfery w określonym czasie”¹¹.

Wyłaniają się więc podstawowe prognozowane składniki pogody, takie jak: ciśnienie, wiatr, temperatura, rodzaj opadu atmosferycznego (np.: deszcz, grad, śnieg), wielkość zachmurzenia. Istotne jest (jak podkreślono w przytoczonej definicji) skorelowanie informacji językowej z obrazem. Obraz w postaci mapy synoptycznej towarzyszy komunikatom meteorologicznym zarówno w prasie, jak i w telewizji.

Do obserwacji wykorzystałam około 180 komunikatów meteorologicznych¹². Z konieczności zostały one okrojone tylko do miesięcy wiosennych i letnich.

I tak:

Ciśnienie w wyrażeniach frazeologicznych to: *stoneczny* || *suchy wyż* – 6¹³, *ośrodek wyżowy* || *nizowy* – 4, *obszar podwyższonego ciśnienia* – 2, *obszar pogodnego wyżu* – 5, *slaby klin wyżowy* – 4, *slaby niż* || *wyż* – 4, *front atmosferyczny*¹⁴ – 5.

Zwroty dotyczące tego zjawiska budowane są najczęściej czasownikami, np.: „wynosić”, „wahać się”, „rosnąć”, np.: *Ciśnienie wynosi ...* – 5, *Ciśnienie waha się* – 3, *Ciśnienie rośnie* – 5. Mogą też wystąpić połączenia typu: *Ciśnienie wynosi ... i powoli* || *szybko spada* – 9, *Ciśnienie wynosi ... i nie zmienia się* – 3, *Niż* || *wyż wędruje* || *nadciąga* || *przeniesie się* || *odsunie się* || *pozostanie* – 12, *Front atmosferyczny dotrze nad* || *do* – 3, *Front atmosferyczny odsunie się* – 3, *Front atmosferyczny będzie przepływał* – 5.

Występują nieliczne frazy, np.: X (= część kraju) *pozostanie w zasięgu słabego niżu* – 3, X (= część kraju) *znajdzie się w zasięgu słabego niżu* – 3, X (= część kraju) *pozostanie w strefie frontu atmosferycznego* – 3.

Wiatr i wyrażenia dotyczące go to, np.: *slaby*¹⁵ i *umiarkowany* – 35, (dość) *silny* i *porywisty* – 4, *w czasie burz porywisty* – 10, *w czasie burz dość silny* – 3, *okresami dość silny* – 4, *zmienny* – 3, *umiarkowany* – 7. W możliwych połącze-

¹⁰ *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 598. Podobne składniki pogody są omawiane w podręcznikach szkolnych, np. do geografii dla klasy 6. szkoły podstawowej autorstwa H. Powęskiej, Warszawa 1998, s. 38–40.

¹¹ *Ibidem*, s. 598.

¹² Z tego 120 z Wiadomości TVP 1, telegazety TVP 1 i około 60 z gazet i czasopism: „Gazety Wyborczej”, „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” i „Super Expressu”.

¹³ Po myślniku podaje się ilość powtórzeń w przesłędzonych komunikatach. Trzeba jednak pamiętać, że nie w każdym występuje zawsze określenie wszystkich parametrów pogody.

¹⁴ Front atmosferyczny nie jest wymieniony w wyżej podanej definicji pogody, ale jest też zjawiskiem atmosferycznym, którego występowanie może być połączone z układami barycznymi.

niach: w czasie burz dość silny i porywisty – 7, słaby i umiarkowany, w czasie burz porywisty – 8.

Zwroty z analizmami „będzie || może wiać” to, np.: *Będzie wiał wiatr* – 3, *Może wiać silny wiatr* – 3; frazy: *Podmuchy wiatru mogą osiągnąć prędkość do...* – 5.

Temperatura w wyrażeniach to, np.: *temperatura od ... do ...* – 19, *temperatura maksymalna od ... do ...* – 10, *wzrost temperatury minimalnej od ... do ...* – 5, *strumień gorącego powietrza* – 3.

W zwrotach spotykany jest czasownik „wzrosnąć”, np.: *Temperatura wzrośnie do ...* – 4. Przykładowe frazy to, np.: *Napływać będzie ciepłe || chłodne powietrze znad || z ...* – 7.

Deszcz jako jeden z opadów ma swoje charakterystyczne wyrażenia, np.: *przelotne deszcze* – 19, *przelotne opady deszczu* – 15, *opady deszczu o charakterze przelotnym* – 6, *miejskami opady deszczu* – 4, *miejskami przelotne opady deszczu* – 9, *miejskami przelotny deszcz* – 3, *ulewne deszcze* – 3, *słaby deszcz* – 3.

Odnotowano zwroty z czasownikiem „padać”, np.: *Deszcz pada* – 3, *(Miejskami) padał deszcz* – 3. Frazy to, np.: *Deszcz będzie już tylko na krańcach...* – 4.

Wyrażenia dotyczące opadów bez uszczegółowienia to, np.: *intensywne opady* – 9, *przelotne opady* – 9, *miejskami intensywne opady* – 4, *strefa opadów* – 3, *fala opadów* – 3; zwroty z czasownikiem „nadcigać”: *Opady nadcigają* – 4; frazy, np.: *Na X (= część kraju) możliwe przelotne opady* – 3, *Na X (= część kraju) przelotnie padało* – 4, *Strefa opadów dotrze nad ...* – 3, *Fala opadów nadciga znad ...* – 4, *Intensywne opady spodziewane są na ...* – 3.

Burze w wyrażeniach to, np.: *gwałtowne* – 4, *lokalne* – 15, *przelotne* – 5, *możliwe* – 5, *intensywne* – 3, *strefa burz* – 3. Mogą też wystąpić połączenia, np.: *intensywne opady deszczu i burze* – 4, *przelotne opady deszczu i burze* – 4, *przelotny deszcz z lokalnymi burzami* – 5.

Spotykane są nieliczne zwroty, np., z czasownikiem „pojawiać się”: *Burze pojawią się* – 6 i frazy: *Miejskami burze mogą być gwałtowne* – 4, *Pojawią się lokalne burze* – 6.

Grad i jego określenia w postaci wyrażen to, np.: *opady gradu* – 2, *możliwy grad* – 4; zwrotów, np. z czasownikiem „padać”: *Padął grad* – 2; fraz, np.: *Niewykluczone są opady gradu na...* – 3.

Mgła jako zjawisko atmosferyczne w postaci wyrażen to, np.: *lokalne* – 6, *krótkotrwałe* – 3, *miejskowe* – 4.

¹⁵ W ten sposób zaznaczam występowanie w *Słowniku frazeologicznym języka polskiego* S. Skorupki, Warszawa 1967.

Występują też zwroty z czasownikiem „(u)tworzyć się”, np.: *Utworzą się mgły* – 3 i frazy, np.: *Lokalnie wystąpią mgły* – 3, *Utworzą się miejscami mgły* – 3.

Zachmurzenie może być określane w wyrażeniach, np.: *duże* – 16, *okresami duże* – 5, *wzrastające do dużego* – 5, *wzrost zachmurzenia (do dużego)* – 3, *wzrost zachmurzenia (aż do opadów atmosferycznych)* – 5, *umiarkowane* || *przeważnie umiarkowane* – 10, *słabe* || *małe* – 6, *lokalne* || *większe przejaśnienia* – 4, *(rozległa) strefa (dużego) zachmurzenia* – 4. Możliwe są też połączenia typu, np.: *przeważnie małe i umiarkowane* – 3, *przeważnie duże, miejscami umiarkowane* – 4, *duże z roz pogodzeniami* – 3, *duże z przejaśnieniami* – 6, *duże i umiarkowane* – 14.

Zachmurzenie w zwrotach występuje najczęściej z czasownikiem „rosnąć”, np.: *Zachmurzenie rośnie* – 5. We frazach spotykamy, np.: *Strefa zachmurzenia przyniesie opady* || *będzie się poszerzać* – 3, *Okresami będzie się chmurzyć* – 3.

Chmury w wyrażeniach będą, np.: *cienkie* – 2, *burzowe* – 3, *deszczowe* – 4, *kłębiaste* || *stratus* itp. – 3, *strefa* || *pasmo chmur* – 3, *których będzie: przewaga, trochę, więcej, sporo, bardzo mało* – 12.

W zwrotach pojawia się czasownik „wystąpić”, np.: *Wystąpi strefa* || *pasmo chmur* – 3. Przykładowe frazy to: *Miejscami będzie się chmurzyć* – 3, *Strefa chmur rozciąga się nad...* – 2.

Inne, często spotykane, **stale tekstowe**, które nie dotyczą konkretnego zjawiska, ale łączą się w wielu frazach to, np.: *na przeważającym* || *pozostałym obszarze* (np., *dość pogodnie i sucho*) – 13, *w głębi kraju* (np., *nadal przelotne opady*) – 4, *na krańcach* (np., *wschodnich*) *burzowo* – 10, *w jego strefie* (np., *niziu*) *rozwiną się* (np., *burzowe chmury*) – 3.

Z pokazanego materiału wynika, że w codziennym użytku występują pewne **stale tekstowe**, charakterystyczne dla tego gatunku wypowiedzi, jakim jest prognoza pogody. Ponieważ komunikat meteorologiczny zakłada opisywanie **zmieniających się** warunków, to dla poszczególnych parametrów wykorzystuje się czasowniki informujące o ruchu, np.: *waha się, rośnie, spada, wędruje, nadciąga, przeniesie się, odsunie się* i inne. Obecne są też konstrukcje związane z określaniem lokalizacji, np.: *na przeważającym* || *pozostałym obszarze, na krańcach, w jego strefie*. Ważne jest scharakteryzowanie zjawiska pod względem ilości, np.: *przewaga, trochę, więcej, sporo, bardzo mało* lub intensywności, siły, np.: *słaby, silny, porywisty, umiarkowany, ulewny* itp. Tylko 13 przykładów na około 100 użyć występuje w *Słowniku frazeologicznym języka polskiego*. Zgadzam się więc z D. Buttler, że „cechą tych elementów języka jest szybkie tempo ewolucji¹⁶, a ich użycie wynika z tzw. fenomenu „języka w działaniu”¹⁷. I choć z naukowego punktu widzenia, (którego domeną

jest nauka zwana meteorologią) mamy tylko określony zestaw nazw parametrów pogody, to dla przeciętnego użytkownika języka zawsze znajdzie się margines wariantów godnych zauważenia i wykorzystania. Wszystko to zmierza – zgodnie z założeniami pragmatyki językowej – do ułatwienia komunikacji językowej.

LITERATURA

- Awdiejew A., 1999, *Standardy semantyczne w gramatyce komunikacyjnej (teoria i zastosowanie)*, [w:] A. Awdiejew (red.), *Gramatyka komunikacyjna*, Kraków.
- Awdiejew A., Habrajska G., *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, w druku.
- Buttler D., 1978, *Kategorie semantyczne leksyki potocznej*, [w:] M. Karaś (red.), *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Buttler D., 1978, *Polskie słownictwo potoczne*, „Poradnik Językowy” nr 1.
- Chlebda W., 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole.
- Encyklopedia języka polskiego*, 1991, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Encyklopedia popularna PWN*, 1982, Warszawa.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A., 1993, *Frazeologia*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, Wrocław.
- Powęska H., 1998, *Geografia 6, Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Warszawa.
- Skorupka S., 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.

¹⁶ D. Buttler, *Kategorie semantyczne leksyki potocznej*, [w:] M. Karaś (red.), *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1978, s. 37.

¹⁷ D. Buttler, *Polskie słownictwo potoczne*, „Poradnik Językowy” 1978, nr 1, s. 7.